

Marek Kasik

Religijność a osobowość : typy postaw religijnych a obraz siebie

Studia Włocławskie 1, 169-178

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RELIGIJNOŚĆ A OSOBOWOŚĆ

Typy postaw religijnych a obraz siebie

Sposób rozumienia pojęć „osobowość” i „religijność”, zasady doboru badanych grup oraz metod, sposób i zakres formułowanych pytań przyczyniają się do tego, że ten obszar powiązań jest nadal mało znany, a wyciągane wnioski są wąskoaspektowe. Zmusza to do podejmowania dalszych badań w tym celu, by odkryć nowe powiązania między religijnością a osobowością. Mogą się one przyczynić do całościowego i bardziej ogólnego spojrzenia na zależności między tymi zmiennymi.

Dotychczasowe badania prowadzone w ramach psychologii religii miały na celu weryfikację szczegółowych hipotez dotyczących charakteru i zakresu powiązania religijności z osobowością.¹ W badaniach tych stosowano różne metody pomiaru obydwu zmiennych. Doprowadziło to do ukazania szczegółowych aspektów tych powiązań oraz ich psychologicznych charakterystyk.

Niniejsze opracowanie – wychodząc naprzeciw obecnym poszukiwaniom w psychologii religii – ma określić i scharakteryzować nowy obszar powiązań religijności rozumianej jako postawa z osobowością w wymiarze obrazu siebie. W tym obszarze były już podejmowane badania,² jednak zastosowanie innych metod pomiaru nowych aspektów obydwu zmiennych pozwoli na wyciągnięcie szerszych, bogatszych wniosków, a także przyczyni się do precyzyjnego określenia tych zmiennych.

I. Wyjaśnienie pojęć

W psychologii religii zauważa się wieloznaczne rozumienie pojęć „religijność” i „osobowość”, dlatego konieczne jest przedstawienie na początku sposobu rozumienia używanych tu pojęć: postawa, postawa religijna, religia, religijność oraz obraz siebie.

Pod pojęciem „postawa” początkowo rozumiano nastawienie na bodziec lub na reakcję w badaniach czasu reakcji. Inni używali pojęcia zbliżonego do postawy, mianowicie pojęcia „sentyment”, określając nim dyspozycję do pozytywnego reagowania w pewien nawykowy sposób na wartości i zasady religijne.³ Od pojęcia postawy jako nastawienia czy sentymentu tacy autorzy, jak: Beldwin,

Murphy czy Allport przeszli do określenia postawy jako funkcjonalnego stanu gotowości.⁴ Inne, nowe rozumienie tych pojęć podają G. Allport i inni.⁵

Jedną z nowszych definicji postawy podaje Prężyna. Postawa – według niego – „jest to względnie stałe ustosunkowanie, które wyraża się w gotowości podmiotu do pozytywnych lub negatywnych reakcji intelektualno-orientacyjnych, emocjonalno-motywacyjnych oraz behawioralnych wobec jej przedmiotu”.⁶

Ta różnorodność rozumienia, ujmowania i definiowania postawy może wynikać stąd, iż problematyką postaw zajmują się przedstawiciele różnych nauk; psychologowie (niektóre ich definicje podano wyżej), socjologowie, pedagodzy, filozofowie itd.

Zagadnienie postawy religijnej jest ściśle związane z rozumieniem samego pojęcia „postawa”.⁷

Przy wyjaśnianiu pojęć należy jeszcze zwrócić uwagę na takie jak; „religia” i „religijność”, by można było przejść do omawiania zagadnienia typologii.

Religię można zdefiniować jako zbiór prawd, nakazów i zakazów regulujących stosunki między człowiekiem a Bogiem (bóstwem). Przeglądu definicji „religii” dokonuje m.in. S. Opara.⁸

Pojęcie religijności natomiast określa podmiotowe, subiektywne, indywidualne ustosunkowanie się osoby do – omówionego w powyższej definicji – systemu prawd, przy zaangażowaniu całej osobowości.⁹

Pojęcie „osobowość” zostało zdefiniowane wąsko – tylko w aspekcie, wymiarze obrazu siebie. Szersze wyjaśnienia tego terminu możemy znaleźć w dostępnej literaturze przedmiotu.¹⁰

Próby ujmowania osobowości w wymiarze obrazu siebie spotykamy już u Alfreda Adlera, który wskazywał na jego rolę w życiu i działaniu człowieka. Pisał on w swoich pracach – np. *Sens życia* oraz *Wiedza o życiu* – że postępowanie człowieka wynika z jego mniemania czy poglądu, jaki ma o samym sobie i o świecie.¹¹ Tacy w życiu jesteśmy i tak funkcjonujemy, jaki mamy obraz siebie, jakie mamy wyobrażenie o sobie. Jeśli mamy obraz siebie jako kogoś śmiałego, odważnego, zachowujemy się śmiało i odważnie; jeśli zaś uważamy się za kogoś nieporadnego, takie też mogą być nasze działania.¹²

We współczesnej literaturze psychologicznej dotyczącej obrazu siebie spotykamy się z wielością określeń tego wymiaru ludzkiej osobowości. Ważnym określeniem, którym długo posługiwano się w literaturze psychologicznej, była definicja Raimy. W jego ujęciu „obraz siebie jest mniej lub bardziej zorganizowanym obiektem, który jest wynikiem aktualnego i zachodzącego w przeszłości obserwowania siebie. Jest rodzajem mapy, którą jednostka się posługuje w celu zrozumienia siebie, zwłaszcza w chwilach decyzji i kryzysów psychicznych”.¹³

A. Brzezińska i M. Kofka proponują określenie obrazu siebie jako zespołu trwałych wyobrażeń jednostki na swój temat, będących złożoną strukturą po-

znawczą, kształtującą się w kontaktach jednostki z otoczeniem. Ten kontakt określa w znacznym stopniu sposoby i formy zachowania się człowieka – co stanowi treść obrazu siebie.¹⁴

Hall i Lindzey mówiąc o obrazie siebie określają tym terminem dwa różne w pewnym sensie zjawiska. Raz mówią o „ja” jako przedmiocie samopoznania, w drugim przypadku mówią o jednostce jako podmiocie, który działa.¹⁵

Każda z tych definicji wyżej wymienionych – choć są o różnym stopniu dokładności i precyzji – określa jakiś jeden lub wiele aspektów obrazu siebie. Ogólnie mówiąc, obraz siebie jawi się nam jako zespół cech, powstałych drogą uczenia się, zarazem jest centrum procesów uczenia się zachodzących w osobowości, czynnikiem stabilizującym zachowanie się człowieka.¹⁶

Do dalszej analizy struktury (cechy i elementy) obrazu siebie przyjęto następującą definicję: „Obraz siebie jest zorganizowanym zespołem cech, które jednostka nauczyła się na podstawie wcześniejszych i aktualnych doświadczeń uznawać za własne, pełniącym funkcję integracji, stabilizacji struktury osobowości i zapewniającym względną trwałość i powtarzalność zespołów schematów zachowania jednostki”.¹⁷

II. Typologie religijności

Nowym, choć ostatnio również w Polsce podejmowanym zagadnieniem jest typologia religijności. Spośród psychologów amerykańskich można tutaj wymienić C. Batsona, R. Gray’a, W.L. Ventis’a i innych.¹⁸ Na temat typologii religijności na gruncie polskim zabierali głos: H. Grzymała-Moszczyńska,¹⁹ R. Jaworski²⁰ czy J. Pastuszka.²¹ Batsona ujęcie typów religijnych wywodzi się z zapoczątkowanych przez G. Allporta badań nad zachowaniami ludzi. To właśnie Allport jako pierwszy – a za nim Batson – mówi o religijności wewnętrznej i zewnętrznej.²² Te dwa typy postawy religijnej zostaną przejęte w dalszych analizach, dlatego istnieje potrzeba ich dokładniejszego określenia.

Allport religijności zewnętrznej nadaje rolę instrumentalną. Religia nie jest w tym przypadku naczelnym motywem życia. Służy tylko do uzyskania przez jednostkę korzyści dla siebie, racjonalizuje osiągnięcie przez jednostkę korzyści własnych. W codziennym życiu nie są stosowane zalecenia wiary. Nie człowiek służy swojej religii, lecz ona służy jemu. Ten typ uważa się za charakterystyczny dla osobowości niedojrzałej, pełnej uprzedzeń, pozbawionej pozytywnych związków emocjonalnych z innymi ludźmi, o niezaspokojonej potrzebie bezpieczeństwa uczuciowego. Jednostki o tego typu religijności odznaczają się brakiem wglądu w siebie oraz brakiem umiejętności realistycznego spostrzegania siebie i innych. Zachowania religijne są dla tych osób obronnym mechanizmem ucieczkowym, ułatwiającym rozwiązywanie własnych problemów. Osoby te są skłonne używać religii do swoich własnych celów. Wartość religii jest więc dla

nich instrumentalna i utylitarna (jako bezpieczeństwo, pocieszenie, towarzystwo, rozrywka). Religijność zewnętrzna służy zdobyciu poczucia bezpieczeństwa, pozycji społecznej. Nie uwzględnia się w niej całości prawd religijnych, lecz wybiera to, co zgadza się z własnym interesem jednostki. Religijność ta jest mało zróżnicowana, schematyczna i ma cechy ekskluzywizmu, gdyż faworyzuje tzw. prowincjonalizm i parochializm, szufladkowanie. Człowiek o religijności zewnętrznej widzi szczególnie społeczne jej funkcje, praktykuje okolicznościowo i pod wpływem drugorzędnych motywów.²³

Religijność typu wewnętrznego wpływa na całokształt życia jednostki: motywację i znaczenie czynów. Religijność tego typu jest charakterystyczna dla osobowości dojrzałej. Religia pełni wtedy funkcję systemu ułatwiającego rozumienie świata, integrującego ten świat. Staje się ona teorią życia. Naczelnym motywem życia jednostki jest religia. Inne potrzeby – tak mocno, jak tylko to jest możliwe – są traktowane jako mające mniejsze znaczenie, a ich zaspokajanie harmonizowane jest z wiarą i nakazami religijnymi. Przyjmując wiarę, jednostka dąży do zinternalizowania jej i postępowania w pełni z nią zgodnego. W tym sensie żyje ona swoją religią. Ten typ religijności przenika całe życie jednostki, łączy potrzeby, wartości pojedynczego człowieka z normami społecznymi. Jest to religijność bardziej refleksyjna i zróżnicowana, osobowa i uniwersalna, nastawiona na braterstwo, miłość bliźniego, życzliwość. Wartość religijna dla jednostek o religijności wewnętrznej jest najważniejsza. Żyjąc taką religijnością poszukuje się pokornie głębszych wartości i chętnie uczestniczy we wspólnocie.²⁴

Przyjęty przez Allporta podział zainspirował C.D. Batsona do wnikliwszego spojrzenia na typy religijności. Zauważył on, że takie ustawienie zagadnienia (jednowymiarowe) nie wyczerpuje całości problemów religijnych, gdyż brak jest miejsca dla osób, których życie religijne mieści się w wymiarze pytań, wątpliwości, poszukiwań. Doszedł więc do wniosku, że religijność jest o wiele bardziej złożona i wielowymiarowa. Religijność tego typu Batson próbuje określić jako otwartą, pytającą, poszukującą (*open-ended*).²⁵ Zauważa, że takie postawy jak poszukiwanie, wątpliwości, niepewności, ciągle pojawiające się pytania, na które człowiekowi nie jest łatwo znaleźć odpowiedź, nie mogą przynależć ani do typu „I” (wewnętrznej), ani też do typu „E” (zewnętrznej) religijności. Cechy charakteryzujące ten typ religijności – nazwanej pytającą, poszukującą, otwartą (*open-ended* – Q) – wskazują na niezadawanie się prostymi, ugodzonymi odpowiedziami, ale poszukiwanie wśród niepewności i wątpliwości drogi prowadzącej do odkrycia sacrum. Osoba, która przeżywa swoją religijność w ten sposób, odkrywa, że nie wie i prawdopodobnie nigdy nie będzie znała ostatecznej prawdy oraz pełnej odpowiedzi na dręczące ją pytania. Wciąż jednak te pytania uznaje za ważne i mimo że odpowiedzi na

nie dawane są próbne, częściowe i podlegają zmianom, to nie przestaje ich poszukiwać.²⁶

Przedmiotem tego artykułu jest dalsza charakterystyka osób prezentujących trzy wymienione typy postawy religijnej, oraz poszukiwanie nowych związków między tak rozumianą religijnością (ujmowaną wg wyżej wymienionej typologii) a osobowością ujmowaną w kategoriach obrazu siebie.

Typologia postaw religijnych i metoda do ich badania została przejęta za C.D. Batsonem. Jego określenia: religijność zewnętrzna (I), religijność wewnętrzna (E) oraz religijność pytająca (Q) będą stosowane w dalszej części opracowania.

III. Metody badawcze

Inwentarz Życia Religijnego (IŻR) jest metodą do badania orientacji religijnej. Powstał w wyniku prac nad religijnością, prowadzonych przez amerykańskiego psychologa religii C.D. Batsona²⁷ (por. także prace J. Feagin'a,²⁸ M. Kinga i R. Hunta²⁹). Religijność, którą mierzy się skalą IŻW, można scharakteryzować za pomocą trzech wymiarów:

a) Skala zewnętrzna (5 twierdzeń) – służy do pomiaru zewnętrznej orientacji religijnej, zwanej przez Batsona orientacją na religię jako środek. Mierzy religijność osoby, która traktuje religię jako sposób realizacji swych innych potrzeb, np. bezpieczeństwa, bliskości innych ludzi itp.

b) Skala wewnętrzna (8 twierdzeń). Tę religijną orientację Batson określa jako ukierunkowanie na religię jako na cel. Wszelka aktywność osoby posiadającej taką orientację cechuje się uwewnętrznieniem wartości i znajduje odzwierciedlenie także w nacisku na ortodoksję religijną.

c) Skala poszukująca (5 twierdzeń). Autor nazywa ją otwartą, pytającą, interakcyjną. Charakteryzuje się pozytywnym stosunkiem do religii, ale nacechowanym otwartością, poszukiwaniem, nieortodoksyjnością. Istotą tej orientacji religijnej jest ruch, wysiłek w kierunku poszukiwań rozwiązań istniejących problemów egzystencjalnych, wynikłych albo ze sprzeczności, bądź z dramatów życiowych.³⁰

Skala IŻR została przetłumaczona i zaadaptowana do polskich warunków.³¹

Drugą metodą stosowaną w badaniach był test przymiotników (*The Adjective Check List – ACL*) skonstruowany przez H. Gougha i A. Heilbruna, który składa się z 300 przymiotników używanych potocznie do opisu cech osoby ludzkiej. Te 300 przymiotników ujęte są w 37 skal. Całość testu można podzielić na 5 części:

1) Modus operandi – 4 skale, które pełnią rolę kluczy kontrolnych,

2) Skale potrzeb (15 potrzeb) według koncepcji Murraya. Badają osobowościowe korelaty określonych potrzeb psychicznych,

3) Dziewięć skal tematycznych, które ujmują różne aspekty lub komponenty zachowań interpersonalnych,

4) Czwarta część zawiera 5 skal analizy transakcyjnej, skonstruowanych na podstawie teorii Berne'a.³² Autor ten rozpatruje ludzkie zachowania jako wymiar trzech podstawowych stanów ego: rodzicielskiego (kontrola i opiekuńczość), dorosłego i dziecka, na które składa się „wolne dziecko” i „dziecko przystosowane”,

5) Ostatnią, piątą część testu stanowią 4 skale obejmujące twórczość i inteligencję rozumiane jako strukturalne wymiary osobowości wg koncepcji Welsha. Inteligencja została określona jako zdolność do abstrakcyjnego myślenia, wykrywania związków logicznych, zaś twórczość jest zdolnością do myślenia wyobrażeniowego i polega na przenoszeniu nowych idei w sferę rzeczywistości, zmienianiu swego otoczenia zgodnie z kryteriami estetycznymi, wyrażania świata przeszłości i przyszłości.³³

5. Badania własne

Problemem badawczym tej pracy jest wydobycie z danych empirycznych i sformułowanie odpowiedzi na pytanie: jakie są osobowościowe korelaty wyżej zaprezentowanych typów postaw religijnych?

W przeprowadzonych badaniach chodziło o uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania:

1) Jakimi cechami osobowości różnią się badani przynależący do trzech typów postawy religijnej?

2) Jaką funkcję w osobowości pełni każdy z tych typów postawy religijnej?

3) Jaki obraz siebie posiadają osoby, które w badaniach skalą religijności deklarują określony jej typ?

W toku przeprowadzonych badań i na skutek zastosowanych analiz statystycznych można bliżej scharakteryzować osobowość osób, które na podstawie badań Skalą Religijności C. Batsona zostały zakwalifikowane do jednego z typów: I, E, Q – postawy religijnej. Analiza statystyczna danych uzyskanych z badań pozwoliła też na poszukiwania różnic i zależności między wyżej wymienionymi typami postawy religijnej.

Podczas przeprowadzania badań, w których wzięło udział 120 osób z Kalisza, Lublina, Warszawy, Poznania, Zduńskiej Woli i Chełma, były kontrolowane zmienne: płeć, wiek i wykształcenie. Pozwoliło to na poszukiwania istotnych różnic w tym obszarze. Ze względu na objętość artykułu nie zamieszczono zestawień danych ani wykresów, a ograniczono się jedynie do zestawienia ciekawszych wniosków.³⁴

Analiza osobowości badanych pozwala na stwierdzenie istotnych różnic w obszarze płci badanych. U kobiet można zauważyć bardziej nasiloną potrze-

bę wsparcia ze strony innych, są bardziej otwarte na przyjmowanie pomocy z zewnątrz, równocześnie tym, co je dobrze charakteryzuje, jest gotowość do poniżania (Aba³⁵), rezygnacji oraz stawanie w prawdzie wobec siebie i innych. Kobiety mają wygórowane pragnienia (skale obrazu idealnego ACL) gdy chodzi o wytrwałość i porządek do tego stopnia, że mogą być one niemożliwe do realizacji (End, Ord). Są one równocześnie pesymistycznie nastawione do przyszłości, przyjmując postawę obronną, postawę wycofywania się. W relacjach interpersonalnych są bardzo wymagające i rygorystyczne. Sumiennosc, obowiazkowość i konsekwencja zdecydowanie bardziej charakteryzują tutaj kobiety niż mężczyzn.

Mężczyźni zaś przejawiają większą samoakceptację, co może wskazywać na lepsze tempo i właściwy kierunek ich rozwoju osobowego (wskaźnik samoakceptacji).

Spróbujmy odpowiedzieć na pytania badawcze, które wyznaczały kierunek poszukiwań:

1. Jakimi cechami osobowości różnią się badani przynależący do trzech typów postawy religijnej?

Biorąc pod uwagę istotne różnice w obrazie realnym osób przynależących do typu religijności wewnętrznej i zewnętrznej można spróbować wyciągnąć wnioski dotyczące funkcji, jaką pełni ten typ religijności w osobowości badanych. Na podstawie analizy psychologicznej można stwierdzić, że religijność wewnętrzna prowadzi w osobowości do większej wolności i otwarcia na innych. Wnosi zadowolenie z życia, nieskrępowanie w relacjach międzyludzkich (Com). Nasilenie religijności wewnętrznej pomaga w przyjmowaniu i pokonywaniu problemów życia codziennego. Człowiek posiadający tego typu religijność jest godnym zaufania i gotowy tym zaufaniem innych obdarzać (Scn). Nie chodzi mu o to by przyciągać uwagę innych i skupiać ją na sobie stając w centrum, ale aby inni dostrzegali w nim coś więcej. Nie narzuca też swego zdania, ale pozwala na zachowanie własnego. W zmaganiu się z trudnościami jest cierpliwy, stara się unikać konfliktów, jest wyrozumiały i tolerancyjny (Agg). Stateczność, pilność i pracowitość mogą być cechami, które będą innych prowadzić do próby uwewnętrznienia swojej religijności.

2. Jaka funkcję w osobowości pełni każdy z tych typów postawy religijnej?

Religijność pytająca prowadzi do osiągnięcia niezależności od innych, nawet od społecznych wartości i oczekiwań. Upór i stanowczość mogą pomagać w pokonywaniu wszelkich trudności, ale także utrudniać relacje interpersonalne (Aut). Religijność tego typu wyzwala chęć podejmowania ryzyka, poszukiwania nowych rozwiązań, może prowadzić do współzawodnictwa oraz konflik-

tów z innymi (CP). Ta aktywność w poszukiwaniu oraz otwartość w pytaniu może niejednokrotnie zamykać czy też sprawiać wrażenie obojętności na potrzeby innych, małej, słabej empatii (Def). Samowystarczalność, silna wola, oryginalność w myśleniu i działaniu to cechy, które wyróżniają osoby o tym typie religijności spośród innych (A-2). Religijność poszukująca nie wnosi nic nowego w świat pragnień i ideałów człowieka. Przemawiałby za tym brak istotnych różnic w skalach obrazu idealnego między osobami o maksymalnym i minimalnym nasileniu w typie religijności pytającej „Q”. Poszukiwania, otwarcie człowieka na nowe i nieznanne, dopuszczanie wątpliwości nawet natury religijnej – to charakterystyka tej grupy osób.

3. Jaki obraz siebie posiadają osoby, które w badaniach skalą religijności deklarują określony jej typ?

W obrazie realnym badanych nie zauważono w wielu skalach ACL istotnych różnic między osobami o typie „I” oraz „E”. Osoby o typie religijności zewnętrznej różnią się istotnie w dwóch skalach osobowości od osób z religijnością pytającą. Dotyczy to potrzeby ujawniania się (Exh) oraz funkcjonowania w relacjach osobowych jako dziecko wolne (FC). Oznacza to, iż tym co różnicuje te dwa typy religijności jest chęć pokazywania siebie, zwracanie na siebie uwagi a także niecierpliwość wobec trudności, przeciwności i zwłoki (Q). Skala analizy transakcyjnej, nazywana „FC”, mówi o pobłażaniu sobie samemu, spontaniczności i radości życia. Takie cechy możemy odnaleźć w osobowości typu „Q” i tylko one istotnie różnicują tę grupę z grupą „E”.

* * *

W wyniku przeprowadzonych badań oraz zastosowanych analiz statystycznych, po ukazaniu cech w osobowości, którymi różnią się badani przynależący do określonego typu religijnego oraz funkcji jaki określony typ pełni w osobowości badanych, można na koniec podać ich krótką, psychologiczną charakterystykę.

Typ I – charakteryzujący się nasileniem potrzeby wsparcia ze strony innych oraz potrzeby poniżania. Przedstawiciele tej grupy funkcjonują jako niezależni od innych, ale równocześnie niepewni, podporządkowujący się. Wysokie ideały i pragnienia zmierzają w kierunku bycia bardziej wytrwałym i uporządkowanym w działaniu.

Typ E – charakteryzuje osoby pesymistycznie patrzące w przyszłość, przyjmujące postawę obronną i wycofujące się. W relacjach z innymi są krytyczne i bardzo wymagające. Wysokie ideały w sferze potrzeb porządku i wytrwałości zdają się być niemożliwe do osiągnięcia.

Typ Q – dotyczy osób, które oprócz niewiary we własne siły oraz pesymizmu w patrzeniu w przyszłość cechuje także chęć pokazywania siebie i zwraca-

cania na siebie uwagi. Cechują się dużą niezależnością, a także posiadają dużą zdolność i łatwość w manipulowaniu innymi.

Dotychczasowa znajomość zmiennych religijności i osobowości oraz empiryczne badania w tym zakresie nie odpowiadały na postawione w tej pracy pytania. Jak osobowość w wymiarze obrazu siebie jest już zmienną dość dobrze znaną, tak badania w zakresie postaw religijnych i typologii religijności są nadal obszarem nowym i wymagającym nieustannego zgłębiania.

Religijność rozumiana jako postawa, ukierunkowanie ku przedmiotowi religijnemu, którym jest Sacrum, okazała się rzeczywistością bardziej złożoną i trudną do uchwycenia (według zaproponowanych przez C. Batsona typów) niż mogłyby wskazywać na to przeprowadzone już w tym obszarze badania. Świadczy to o tym, że typy religijności zewnętrznej, wewnętrznej i pytającej są zmienną jeszcze nie do końca określoną i stawiają przed badaczem nowe wyzwanie do lepszego ich psychologicznego dookreślenia.

Przeprowadzone badania pozwoliły na odpowiedź na pytania dotyczące nowych powiązań religijności z osobowością oraz pomogły w szerszym ukazaniu złożoności tych zmiennych, a także ukazały nowe obszary, w których należy podjąć dalsze badania.

Uzyskane w tej pracy wyniki i wnioski z przeprowadzonych badań empirycznych mogą przyczynić się do dalszych poszukiwań w obszarze religijności ujmowanej w ramach typologii oraz do odkrycia nowych powiązań ze sferą osobowości i osobowego funkcjonowania człowieka, a przez to przyczynić się do postępu w badaniach nad osobowością i religijnością człowieka.

PRZYPISY

¹ Por. Z. Chlewiński, *Wprowadzenie do teorii osobowości H.J. Eysencka*, „Roczn. Filozof.” 11(1963) z. 4, s. 81-91 oraz W. Prężyńska, *Postawa religijna a cechy osobowości analizowanej w świetle danych 16-czynnikowego kwestionariusza R.B. Cattella*, „Roczn. Filozof.” 17(1969) z. 4, s. 99-124; Z. Golan, *Osobowość a zaangażowanie religijne*, Warszawa 1992.

² W. Prężyńska, T. Kwaśniewska, *Powiązania postawy religijnej i osobowości analizowanej w świetle danych Inwentarza Psychologicznego Gougha*, „Roczn. Filozof.” 22(1974) z. 4, s. 6-24; W. Prężyńska, *Obraz siebie a intensywność postawy religijnej*, „Roczn. Filozof.” 23(1975) z. 4, s. 5-25.

³ G. Allport, *The Individual and his Religion*, New York 1976.

⁴ Por. T. Mądrycki, *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1970, s. 19.

⁵ Za J. Bielecki, *Wybrane zagadnienia psychologii*, Warszawa 1986, 82-103. (G.W.Allport podaje następującą definicję postawy: „jest psychicznym i nerwowym stanem gotowości, zorganizowanym przez doświadczenie, wywierającym ukierunkowujący lub dynamiczny wpływ na reakcję jednostki do wszystkich przedmiotów czy sytuacji, z którymi jest on związany”, por. G. Allport, *Attitudes*, w: G. Murchison, *Handbook of Social Psychology*, Worcester, 1935, s. 810).

⁶ W. Prężyńska, *Funkcja postawy religijnej w osobowości człowieka*, Lublin 1981, s. 20.

⁷ Nad tym zagadnieniem pracowali np. Poppleton, Pilkington oraz na polskim gruncie można zauważyć prace: Pastuszki, Bazylaka, Sochy, Zycha, Czerwińskiego czy Prężyńskiej. Ten ostatni ukazu-

jąc powiązanie rozumienia postawy psychologicznej z postawą religijną wskazuje tylko na różnorodność przedmiotów tych pojęć. Religijną będzie – według niego – ta postawa, „której przedmiot ze względu na swą treść – przynależy do religii” (W. Prężyna, *Funkcja postawy religijnej w osobowości człowieka*, dz. cyt., s. 44). W swojej pracy *Funkcja postawy religijnej w osobowości człowieka* tak definiuje postawę religijną: „względnie stałe, pozytywne lub negatywne ustosunkowanie jednostki wobec nadprzyrodzoności” (s. 45). W literaturze psychologicznej można spotkać następujące aspekty postawy religijnej: nadprzyrodzony charakter, stałość, dojrzałość. W miarę rozwoju zainteresowania się tym zagadnieniem, zaczęto równocześnie konstruować metody do badania postawy religijnej.

⁸ S. Opara, *Zarys teorii indywidualnej religijności*, Warszawa 1975.

⁹ S. Kuczkowski, *Psychologia religii*, Kraków 1993.

¹⁰ Por. Z. Chlewiński, *Postawy a cechy osobowości*, Lublin 1987, Z. Golan, *Osobowość a zaangażowanie religijne*, Warszawa 1992.

¹¹ Cyt. za W. Clark, *The psychology of religion*, New York 1968, s. 55.

¹² J. Bielecki, W. Nowicki, *Studia z psychologii. Badania nad zmianami osobowości młodzieży męskiej i żeńskiej poddawanej intensywnemu oddziaływaniu katolickiej formacji religijnej*, t. 3, Warszawa 1991, s.68.

¹³ Cyt. za: A. Combs, D. Snygg, *Individual Behavior*, New York 1959, s. 12.

¹⁴ A. Brzezińska, M. Kofka, *Stabilność obrazu własnej osoby, odporność na stres i lęk przedegzaminacyjny*, „Psychologia Wychowawcza” 1973, nr 5, s. 603-611.

¹⁵ Cyt. za J. Bielecki, *Wybrane zagadnienia psychologii*, Warszawa 1986.

¹⁶ S. Siek, *Rozwój potrzeb psychicznych, mechanizmów obronnych i obrazu siebie*, Warszawa 1984.

¹⁷ S. Siek, *Osobowość*, Warszawa 1982, s. 402.

¹⁸ Obszerny materiał autorstwa tych i innych autorów amerykańskich można znaleźć w specjalnym numerze „Journal of Personality and Social Psychology” (1967, nr 5), zawierającym relacje z sympozjum na temat typologii religijności.

¹⁹ H. Grzymała-Moszczyńska, *Religijność zewnętrzna i wewnętrzna – dwa sposoby funkcjonowania religii w życiu człowieka*, „Euhemer – Przegląd Religioznawczy” 1981, nr 1, s. 23-28.

²⁰ R. Jaworski, *Psychologiczne korelaty religijności personalnej*, Lublin 1989.

²¹ J. Pastuszka, *Typy życia religijnego*, „Przeł. Powsz.” 1951, nr 231, s. 90-104.

²² G. Allport, *Personal Religious Orientation and Prejudice*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1967, nr 5, s. 432-443.

²³ M. Donahue, *Intrinsic and extrinsic religiousness: the empirical research*, „Journal for the Scientific Study of Religion” 1985, nr 4, s. 418-423.

²⁴ R. Kahoe, *The Development of Intrinsic and Extrinsic Religious Orientations*, „Journal for the Scientific Study of Religion” 1985, nr 4, s. 408-412.

²⁵ C. Batson, W. Ventis, *The Religious Experience. A social psychological perspective*, New York 1982.

²⁶ R. Hood, *The Conceptualization of Religious Purity in Allport's Typology*, „Journal for the Scientific Study of Religion” 1985, nr 4, s. 413-417.

²⁷ C. Batson, W. Ventis, *The Religious Experience*, dz. cyt.; C. Batson, *Religion and Prosocial: Agent or Double Agent?* „Journal for the Scientific Study of Religion” 1976, nr 15, s. 29-45.

²⁸ J. Feagin, *Prejudice and Religious Types: A focused study of southern fundamentalists*, „Journal for the Scientific Study of Religion” 1964, nr 4, s. 3-13.

²⁹ R. Hunt, M. King, *The Intrinsic – Extrinsic Concept: A Review and valuation*, „Journal for the Scientific Study of Religion” 1971, nr 10, s. 339-356.

³⁰ C. Batson, W. Ventis, *The Religious Experience*, dz. cyt., s. 144-146.

³¹ P. Socha, A. Latała, R. Filas, *Religijność osób autonomicznych i nieautonomicznych*, Kraków 1991, s. 17-24.

³² R. Rogoll, *Aby być sobą. Wprowadzenie do analizy transakcyjnej*, Warszawa 1995.

³³ H. Gough, A. Heilbrun, *The Adjective Check List Manual*, California 1965.

³⁴ Zainteresowani mogą jednak skorzystać z opracowania całościowego, które zostało ujęte w pracy: M. Kasik, *Obraz siebie a typ postawy religijnej*, Lublin 1996 (mszps. w Bibl. KUL).

³⁵ Skrótowe określenia skal ACL wg Gougha i Heilbruna, por. tłumaczenie skal przez – A. Juross, P. Oleś, *ACL – Opis skal*, Lublin 1990.